

BALALAR FOLKLORÍDA QOLLANÍLGAN GÓNERGEN SÓZLER

Úsenova Qızlargúl Ubaydullaevna

*Berdaq atındaǵı QMU, Ámeliy filologiya kafedrası assistenti,
Filologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktori (PhD)*
U.kizlargul@list.ru

Sadikova Mexriban Baxadirovna

Berdaq atındaǵı QMU, Lingvistika (qaraqalpaq tili) 1-kurs magistrantı
mehriybansadykova2606@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15079147>

Annotaciya. *Bul maqalada balalar folklorında ushurasatuǵın gónergen sózler úyrenilgen. Onda kiyim-kenshek atamaları, ólshem birlikti bildiretuǵın sózler, kásiplik leksikaǵa baylanısh gónergen sózler toparlarǵa bólip qarastırılǵan. Qollanıw órisi sheklengen bul sózler balalar folklorı misalında analizlengen.*

Tayanısh sózler: *jıǵa, shashbaw, kók kóylek, telpek, batpan, siyseri, qulash, kerege, qorjin, sadaq.*

Xalıq awızeki dóretpeleri sózlik quramınıń rawajlanıwında úlken áhmiyetke iye. Onı tek ádebiy miyras sıpatında emes, tilimizdiń tariyxıy dereǵı sıpatında qaraw kerek. Folklorlıq dóretpelerdiń ishinde balalar folklorı sóz óneriniń ájayıp úlgisi sıpatında áhmiyetli esaplanadı. Onıń mazmunınan adamlardıń danalıq oyın, ushqır qıyalın, niyet etken ármanların kóriwge boladı. Balalar folklorında xalıqtıń milliy tiline tiyisli sózlerden orınlı paydalanıladı. Olarda hár túrli leksikalıq birliklerdi ushıratamız.

Qaraqalpaq til biliminde folklorlıq shıǵarmalardan dástanlar birqansha arnawlı izertlengen bolsa, al balalar folklorı leksikası arnawlı túrde izertlengen joq. Folklorlıq miyraslarımızdıń tillik ózgesheliklerin úyreniw, olardı házirgi kún ádebiy tilimiz benen salıstırıw, qollanıwdan shıǵıp qalǵan gónergen sóz hám túsiniqlerdiń mazmun-mánisin ashıp beriw til biliminiń áhmiyetli máseleleriniń biri esaplanadı. Bul temanıń aktual ekenligin bildiredi.

Milliy tilimizdiń leksikasında onıń rawajlanıw dereklerine sáykes ózgerisler bolıp keldi. Bul ózgerisler sózlik quramdaǵı bazıbir sózlerdiń qollanıw jedelligin joytıp, góneriwge, sózlik quramǵa jańa sózlerdiń kirip keliwi, sonday-aq, anaw yaki mınaw sózdiń bir mánisiniń góneriw ya onıń jańa mánini qabıl etiwinde kózge taslanadı [1: 115].

Balalar folklorı tilinde xalıqtıń tariyxıy rawajlanıwınıń ayırım basqıshlarında ónimli jumsalıp, soń qollanıw órisi tarayǵan gónergen sózler de belgili muǵdarda jumsalǵan. Qaraqalpaq tilinde gónergen sózler ańlatatuǵın túsiniqler hár qıylı bolıp keledi. Olar jámiyet rawajlanıwınıń belgili bir dáwirinde ómir súrgen, biraq házir

qollanıwdan shıǵıp qalǵan kiyim-kenshek, úy buyımları, mámleketlik basqarıw islerine baylanıslı, ayırımları házir qollanılıp kiyatırǵan túsiniklerdiń dáslepki ataması sıpatında ushırasadı. Sonlıqtan balalar folklorı tilinde ushırasatuǵın gónergen sózlerdi tómendegi tematikalıq toparǵa bólip qarawǵa boladı:

a) Kiyim-kenshek atamaların bildiriwshi gónergen sózler. Ata-babalarımız milliyligin kórsetip turıwshı óziniń milliy kiyimlerine iye bolǵan. Er hám hayal-qızlarǵa arnalǵan kiyimler túrli naǵıslar, reńler menen bezetilgen. Biz olardıń ayırım túrlerin balalar folklorında da ushıratamız. Máselen,

Altın **jıǵań** bolsa da,

Ayjaǵa menen jeń kerek. [7:462]

Mısaldaǵı «*jıǵa* – bas kiyimniń tóbesine qıstırılıp qoyılatuǵın hákimshilik belgisi, kóbinese hasıl quslardıń qawırsınlı iri párinen, bahalı ańlardıń terisinen islenetuǵın zat»tı [3:389] bildiredi. Ol burın hayal-qızlarımızdıń qollanatuǵın buyımı bolıp, házirgi waqıtta qollanıwdan shıǵıp qalǵan.

Atasınıń bir qızı,

Shashbawları qırmızı! [7:471]

Mısaldaǵı «*shashbaw* – shashtıń ushın biriktirip turatuǵın gilt yaki gúmis tıyımlar taǵatuǵın lenta sıyaqlı jalpaq júń jip» [4:516] mánisin bildiredi.

Qoyanı, qoyanı ne boldı?

Kókkóylegim suw boldı. [7:491]

Bul mısaldaǵı «*kókkóylek* – xalqımızdıń hayal-qızları kiyetuǵın milliy kóylektiń bir túri» bolǵan. Ol óz dáwirinde bahalı kiyimlerdeń biri bolǵanı belgili.

Qız jıǵılǵan waqıtta basına kiygen **telpegi** jerge ushıp tústi. [7:230]

Bul mısallardaǵı «*telpek* – bas kiyimniń bir túri, tóbesi domalaq qoydıń seńseń terisinen jiyeklengen, ıssı bas kiyim» bolıp, er adamlarıdıń bul kiyim túri házir qollanılmaydı hám ataması gónergen sózge aylanǵan.

á) Ólshem birlikti bildiretuǵın gónergen sózler. Búgingi kúnde uzınlıq hám awırlıq ólshem birlikleri internacionallıq terminler sıpatında qabıl etilgen. Ótken ásirlerde bul terminler hárbir xalıqtıń ápiwayı óz ólshem birlikleri menen aytılıp kelgen hám sawda-satıq islerinde qollanılgan. Burın xalıqtıń zatlardı ólshewde *batpan*, *arshın* sıyaqlı sózler ólshem birliǵi sıpatında isletilgen. Olar belgili bir awırlıq muǵdardı ańlatqan. Biz olardı balalar folklorında jaslardı san muǵdardı úyretiwde jumsalǵanlıǵın kóremiz. Máselen,

Alpıs **batpan** awırdı arqalaǵan kúshlimen,

Jetpis **batpan** júǵıńdı jelkelegen kúshlimen. [76477]

Mısaldaǵı «*batpan* – awırlıq salmaq, jerine qaray jigirma, jigirma eki, jigirma kilogramnan qırq kilogramǵa shekem bolatuǵın» [2:11] ólshem birlikti ańlatıwshı gónergen sóz esaplanadı.

Búyrik mayı bir batpan,
Sharbımayı **siyseri**. [7:507]

Bul mısaldaǵı «*siyseri* – awırlıq, ólshem, batpannıń tórtten úshine teń bolatuǵın ólshem»di [6:277] bildiredi. Usı sıyaqlı basqa da gónergen sózler balalar folklorında ushırasadı:

Dáryanıń ortasında seń kórgenmen,
Jılandı seksen **qulash** men kórgenmen... [7:506]

Keltirilgen mısalda qollanılǵan «*qulash* – eki qoldıń kergendegi aralıǵı, uzınlıqtı bildiriwshı ólshem birligi» [5:33] bolıp, ol házirgi kúnde isletilmeytuǵın gónergen sózge aylanǵan.

b) Kásipke baylanıslı gónergen sózler. Xalqımız ertede turmıstıń áhmiyetli tarawı bolǵan diyqanshılıq, sharwashılıq, balıqshılıq penen shuǵıllanǵan. Hár bir kásiptiń óz quralları isletilgen hám olardıń atamaları bolǵan. Bul kásiplik qurallardıń ornına jańaları kirip keliwi menen, olardıń burınǵı atamaları gónergen sózge aylanǵan. Biz bunday kásiplik gónergen sózlerdi balalar folklorında ushıratamız. Máselen,

Bir óleńim bar edi, tayǵa ketti,
Tawdan túlki qaǵıwǵa, **aw**ǵa ketti,
Bir óleńim bar edi shiytkip júrgen,
Talap qılıp oldaǵı **ań**ǵa ketti. [7:505]

Bunıń menen **shikar**ǵa bardım,
Bunısı menen shubarǵa bardım. [7:477]

Bul mısallarda xalqımızdıń kásip-kárin bildiriwshı eski sózler qollanılǵan. Yaǵnıy xalqımız tariyxta kún kóriw maqsetinde ańǵa shıǵıp, túrli haywanlardı awlaǵan. Bul gónergen sózlerdiń «ań, aw, shikar» kórinisleri balalar folklorı tilinde júdá sheberlik penen qollanılǵan. Sonday-aq, balalar folklorı tilinde tómendegidey gónergen sózler qollanılǵan:

Basında **keregeniń** úrgen qarın,
Kóterdim palwan bolıp sonıń bárin... [7:505]

Bul mısaldaǵı «kerege» sózi qara úydiń negizgi bólekleriniń biri bolıp, ol shańaraq penen uwiqtı tutastırıwshı xızmetti atqaradı. Bul sóz pútkilley qollanıwdan

shıǵıp qalǵan dep ayta almaymız, sebebi házirgi waqıtta az bolsa da xalqımız tárepien qollanılıp kelmekte.

Qorjinǵa altı atannıń etin salıp,

Hárregenniń ayǵırına bóktergenmen. [7:506]

Mısallardaǵı «*qorjin* – júnnen toqılıp islengen awzı órilip qoyılatuǵın eki bólimli úy buyımı» mánisin bildiredi. Bul úy buyımı házirgi kúnde qollanılmaydı hám onıń ataması házirgi kúnde gónergen sózge aylanǵan.

Saydan shıǵıp,

Sadaq attım. [7:493]

Bul mısaldaǵı «*sadaq* – oq jaydıń oqları jaylanıp, belge baylanatuǵın yamasa jelkege asınıp turatuǵın qural, oq jay» mánisinde kelgen bolıp, bul sózdiń de qollanılıw órisi sheklengen.

Jaw-jaraǵı sayma-say,

Háń-áń-áń.., háń-en-án-ay! [7:460]

Berilgen mısaldaǵı «*jaw-jaraq*» sózi qollanılıw órisi boyınsha tarayǵan. Sebebi tariyxta xalqımız kóplegen sawashlardı basınan keshirgen. Bul urıslarda qorǵanıw maqsetinde *jaw-jaraqlardan* paydalanǵan. Házirde bunday qural-saymanlar isletilmeydi.

Juwmaqlap aytqanda, balalar folklorı tilinde tariyxıy sózler oǵada kóp jumsalıp, bul sózler xalqımızdıń oy-órisin, kózqarasın, úrp-ádetlerin hám turmıs tárizin kórsetip beriwshi tiykarǵı derek sıpatında kózge taslanadı. Balalar folklorında gónergen sózlerdiń mánilerine hám tematikasına qaray birneshe túri bar ekenligi anıqlandı. Olar súwretlenetuǵın waqıyaǵa sáykes dáwir koloritin beriwde jumsalǵan.

Ádebiyatlar

1. Бердимуратов Е. Хэзирги қарақалпақ тили. Лексикология. – Нөкис, «Билим», 1994. – 115 бет.
2. Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлиги. Жети томлық. II том. – Нөкис «Қарақалпақстан», 2023. – 399 б.
3. Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлиги. Жети томлық. III том. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 2023. – 399 б.
4. Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлиги. Төрт томлық. IV том. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1992. – 516 бет.
5. Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлиги. Жети томлық. V том. – Нөкис «Қарақалпақстан», 2023. – 399 б.
6. Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлиги. Жети томлық. VI том. – Нөкис «Қарақалпақстан», 2023. – 399 б.
7. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. 67-76 томлар. – Нөкис: «Илим», 2014. – 260 б.